

Valistus, moraalit ja medikalismi

Alkoholipolitiikan sivuilla — ja vähän muuallakin — on viime aikoina esitetty kritiikkiä joitakin kirjoituksiani kohtaan. Alkoholipolitiikan numerossa 4/1988 Pertti Hemánus, osin omasta ja osin toimien turkulaisen graduutkiján Markku Hyttisen puolesta, arvostelee minua ja Lähiöravintolan tekijäkaartia ”älykkötutkimuksen” tekemisestä. Hyttisen kriittinen huomautus erästä tutkimustani kohtaan ilmestyi Tiimin numerossa 5/1987. Pauliina Aarva taas kommentoi Alkoholipolitiikan numerossa 5/1988 artikkeliani ”Valistus kulttuurisena ilmiönä” (Alkoholipolitiikka 3/1988). Koska kaikki nämä kirjoitukset arvostelevat minua samantapaisista asioista, vastaan niihin samalla kertaa.

Aloitän helpoimmasta kohdasta: Aarva arvostelee minua siitä, että väittäisin valtiollista terveyskasvatusta leimaavan *biologismín* hämärtävän kykymme ymmärtää elämäntapaamme sen yhteiskunnallisissa yhteyksissä. On todella aihettakin, sillä en ole koskaan kirjoittanut noin!

Eikä kuulosta klassiselta? Arvostelun kohteena oleva pöyrtää sanansa. Mutta siitä ei ole kyse: kun sain käsiini sen Alkoholipolitiikan numeron, jossa artikkelini julkaistiin, huomasin pöyristyksekseni, että tekstiäni oli korjattu. Käsikirjoituksessani puhutaan nimittäin kaiken aikaa *medikalismista*, ei biologismista. (Toivottavasti tuo sana tällä kertaa läpäisi sensuurin. Jos epäilette sitä, tarkistakaa asia mainitun artikkelin englanninkielisestä tiivistelmästä; englannin kielessä tuo sana tunnetaan.)

Medikalismi ja terveellisyden diskurssi

Mitä tarkoitin tuolla kielletyllä sanalla? Yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa medikalismilla ja medikalisoitumisella viitataan länsimaisen lääketieteen taustalla olevaan maailman- ja ihmiskuvaan. Kyse ei ole vain siitä, että vaivoihin etsitään lääke- tai leikkaushoitoa, sillä *medikalismista voidaan puhua myös mielenterveyden terapeuttisen hoidon yhteydessä*. Laajasti ottaen medikalismi on sitä, että yksilön terveydestä tulee arvojen arvo. Elintapojen mitta-puuna pidetään yksistään niiden terveellisyttä, ja yksilölle epäterveellisiä tapoja pidetään helposti ”sairauksina” sen sijaan, että elämäntapoja ja vaivoja tarkasteltai-siin yhteiskunnallisina ilmiöinä.

Tämä itsestäni ja Pauliina Aarvasta riippumaton väärinkäsitys tehnee minulle tarpeettomaksi vastata suureen osaan siitä kritiikistä, jota Aarva kommentissaan esittää. Ehkä on kuitenkin syytä kommentoida Aarvan puhetta terveyskasvatuksen ”salatuista tarkoituksista”. En tutki enkä oleta edes olevan mitään ”salattuja” tarkoituksia; analyysini koski puhtaasti sitä, mikä julisteissa on julki lausuttua. Salattua niissä on enintään lähtökohtien itses-tänselvyys, minkä vuoksi nykyistä terveyden diskurssia pidetään neutraalina ja arvovapaana: ”Sinä näet, mutta et havaitse”, kuten Holmes sanoo Watsonille. Terveyskasvatus on arvovapaata, koska tavoitetta, yksilön terveyttä ja pitkää ikää, pidetään selviönä, arvojen arvona. Itselleni se ainakin on äärimmäisen arvokas asia.

Mitä halusin tämän selviön esille nostamisella sanoa? Ensinnäkin kiinnostukseni asiaa kohtaan virisi halusta saada analyttistä otetta moderniin yhteiskuntaan ja sille ominaisiin ”sairauden” muotoihin. Tätä voisi nimittää kiinnostukseni tieteelliseksi tai akateemiseksi puoleksi. Toiseksi halusin sanoa, että arvovapaata lähtökohtaa ei olekaan. Siksi on syytä pohtia toimintansa arvovapaa-tia, tulla niistä tietoisiksi. Tällä voi kenties välttää pahimmat yksipuolisuudet, kuten sen vaaran, että (kuten sensuroimattomassa versiossa kirjoitin) ”medikalismi hämärtää kykymme ymmärtää elämäntapaamme sen yhteiskunnallisissa yhteyksissä ja lyö terveellisyden diskurssin kannalta väärin arvovalintoihin irrationaalisuuden leiman, sairauden modernin synonyymin”.

Tällä en tarkoittanut, että yhteiskunnan ja ajattelutapaamme medikalisoitumisesta pitäisi syyttää terveyskasvatusta. ”Yksilöllistyminen ja medikalisoituminen ei ole valistajien keksintö tai terveyskasvatuksen tulosta, niin suurta merkitystä sillä tuskin on”, kirjoitin. Terveyden diskurssia käytetään hyödyksi paljon muualla (ja luultavasti paljon tehokkaammin) kuin terveyskasvatuksessa, kuten Aarva korostaa. Myös itse huomautin, että ”erilaisen terveelliseksi väitettyjen tuotteiden mainonta on kaapannut suurimman osan tämän hetken huippu-urheiljoista”. Kuitenkaan en usko, että terveellisyden diskurssin läpimurrosta tulisi syyttää myöskään mainontaa — sen enempiä kuin Aarvan ehdottamia toimittajiaakaan. Johtuneeko tiedotusopin opinnoistani vai mistä, mutta en vakavasti ottaen juurikaan usko ”tiedottamisen” kausaaliseen vaikutukseen tai tehoon yleensäkin. Ehkä joukkotiedotus ja mainonta ovat rikkana rokassa levittämässä ja monistamassa erilaisia tietoja ja ajatustapoja, mutta pääasiassa vaikuttamaan pyrkivä valistus ja mainonta *hyödyntävät* kansalaisten jo omaksumia diskurssseja. ”Muihin arvoihin kuin terveyteen vetoamalla valistuksella ei varmaan olisi nykyistäkään vaikutusta”, kirjoitin.

Erittelyni terveellisyden diskurssista ei ylipäätään ollut tarkoitettu *syttökseksi*, vaan analyysiksi ajastamme, erittelyksi siitä tavasta, jolla minä ja — uskallan sanoa — me maailmaa hahmotamme. Esimerkkien erittelyn sävy oli kieltämättä toisin paikoin pureva ja ironinen, mutta sillä yritin havainnollistaa näkökulmaani tähän luonnollisen asenteen valossa arvovapaalta näyttävään terveyskasvatusmateriaaliin. Oman ”terveyskäyttäytymiseni” huomioon ottaen tyyliäni voisi myös nimittää itseironiaksi.

Kriittinen tiede ja tutkijan etiikka

Kulttuurintutkimus — ja kriittinen yhteiskuntatiede yleensäkin — on nähdäkseni aina myös tutkijaa itseään kohtaan kriittistä. Kriittistä siinä mielessä, että pyrki-myksenä on ”havaita se, minkä näkee”, ottaa erittelyn kohteeksi ne kehukset, joiden puitteissa elämää itsekin arkielämässään erittelee ja arvottaa.

Sen sijaan Hemánus näyttää kritiikissään vaativan,

että tutkija saa eritellä kriittisesti vain sellaista, jonka itse henkilökohtaisesti tuomitsee. Hän kirjoittaa: ”Henkilökohtaisesti epäilen ’huomaavaisten tupakoitsijoiden’ ihannoijissa olevan myös niitä, jotka itse polttavat vain satunnaisesti tai eivät lainkaan.” Tältä kannalta se, että tupakoin, antaisi siis minulle jonkinlaisen moraalisen oikeuden arvostella terveyskasvatusta. Alkoholinkäyttöni on tosin sääliittävän kohtuullista, niin että ilmeisesti minun olisi syytä ottaa huomattavasti moralisoivampi suhtautuminen juomiseen, ollakseni johdonmukainen ja uskottava.

En usko tuollaiseen tutkijan ja tutkimuksen moraalisiin, vaan pidän sitä päinvastoin vahingollisena. Olipa kyse yhteiskunnassa yleisesti vallitsevasta moraalista tai — Hemánuksen mallissa — tutkijan omasta vakaumuksesta, ollakseen kriittinen tutkijan on ensi töikseen otettava se tutkiskelun kohteeksi, eriteltävä sen anatomiaa. Muuten tutkimus on pelkkää vallitsevan maailmankuvan tai tutkijan omien ennakkoluulojen oikeellisuuden vakuuttelua.

Kuitenkin mainitun kaltaiseen vaatimukseen arvolähtökohdiltaan ennalta määrätystä tutkimuksesta törmää yhtenänsä, varsinkin kun on kyse moraalisesti aroista tutkimusaiheista. Niinpä Hemánus arvostelee kulturalistiseksi ”älykkötutkimukseksi” mainostamaansa Lähiöravintola-teosta siitä, että alkoholiongelmat näyttelevät siinä niin pientä osaa. Tässä hän Hemánus on oikeassa, ainakin osittain, sillä tutkimuksen kohteena ei ollut alkoholismi. Tosin kirjassa eritellään lähiöelämän arkea, aviokriisejä ja -eroja muiden muassa, mutta kun ei sanottu niiden johtuvan juomisesta, niitä ei tietenkään voi laskea mukaan.

Oltuani yhtenä tutkijana mukana mainitussa tutkimuksessa tein tutkimuksen nimeltä ”Työmiehen elämäntarina ja alkoholismi”, jonka aiheena on nimensä mukaisesti alkoholismi. Osan aineistosta muodostavat A-klinikalle tai sen katkaisuhuoltoasemalle hoitoon tulleet miehet. Tällä kertaa siis keskityin nimenomaan alkoholismiin. Kuinka käykään? Markku Hyttinen takertuu yhteen tutkimuksessa käytettyyn analyyttiseen käsitteeseen, vapauden logiikkaan, joka tekee ymmärrettäväksi ns. kontrollin menettämisen ilmiön. Kirjoitin tutkimuksessani näin: ”Täydellinen henkilökohtainen vapaus saavutetaan *paradoksaalisesti* (korostus ei alkuperäisessä tekstissä) silloin, kun kaikenlainen hallinta ja itsekuri siirretään muille tai ulkoisille elinehdoille. Kaikki, mitä olosuhteet tai kontrolli eivät estä, kuuluu vapauden alueeseen.” Hyttiselle ei kuitenkaan — edes laajemmin, alkutekstistä luettavissa olevan kokonaisuuden osana — riittänyt viittaus tällaisen logiikan *paradoksaalisuuteen*. Myöskään johdannossa esitetty tutkimuksen pääongelma ei riitä hänelle selventämään tarkastelun luonnetta. Pääongelman muotoilin näin: ”Miksi enemmän tai vähemmän tietoista elämänasennetta ilmaiseva juomatapa johtaa siihen paradoksaaliseen lopputulokseen, että yksilö ei enää hallitse juomista tai lopeta sitä, vaikka luisuu yhä nöyryyttävämpään elämäntilanteeseen?” Ei, Hyttinen haluaa lisätä tuomionsa: ”Jos tämä on vapautta, se on orjan vapautta. Sika toteuttaa omassa elämässään samaa logiikkaa vaeltaessaan ruokakulhon ja mutalammikon väliä” jne.

Mitä Hyttinen oikeastaan tarkoittaa? Ilmeisesti hän ei

huomaa analyyttistä eroa käyttämäni ymmärtävän tutkimusotteen ja ylistämisen tai hyväksymisen välillä. Tai hän tulkitsee, että tarkoitan juomisen kulttuurisella logiikalla tietoista järkeilyä: että juominen olisi minun mielestäni loppuun asti harkittu strategia, jonka avulla alkoholisti varmistaa henkilökohtaisen vapautensa. Siksipä hän haluaa tuomita tuon kaltaisen vapauskäsitteksen; kirjoituksesta paistaa syvä moraalinen närkästyminen.

Hyttinen haluaa sanoa, että ei hoitotomassa juomisessa ole sisäistä mieltä, että se on irrationaalista, sairasta. Alkoholismin medikalistista sairausmallia puolustetaan yleensä juuri sen vuoksi, että sen katsotaan olevan vähemmän stigmatisoiva kuin sille vastakkaisena pidetty moralistinen malli (englanniksi medical vs. moral model). Hokemaa ”Alkoholismi on sairaus” on haluttu tehdä tunnetuksi, jotta poistettaisiin ongelmasta kärsivien syyllisyyden tunne.

Tavoite on kaunis, mutta keino on keho, niin että tavoite saavutetaan vain osittain. Sairausmalli käsittelee ongelmaa puhtaasti *yksilön* ongelmana. Tällöin jää vain kaksi tapaa selittää ongelma: kyse on joko yksilön moraalittomuudesta tai sitten hänen sairaudestaan. Tämähän on medikalismin ominaispiirre. Medikalismi on moralistisen asenteen ehdoilla muotoutunut yritys ratkaista moralisointiin liittyvät ongelmat. Medikalismin puitteissa moralismi torjutaan julistamalla moraalin kannalta kyseenalaiset tai arveluttavat ilmiöt patologisiksi ja irrati-onaalisiksi: sairauksiksi. Näitä sairauksia voidaan pitää joko psyykkisinä tai fyysisinä, mutta patologisina ja epänormaaleina niitä pidetään joka tapauksessa. En ole sen enempää medikalismin kuin sairausmallinkaan kannalla, vaan olen tutkimuksissani yrittänyt hahmottaa kulttuurista näkökulmaa erilaisiin sosiaalisiin ongelmiin.

Mitä on kulttuuri?

Yksi niistä suomen kielen sanoista, joita käytetään, kun halutaan kiinnittää huomiota sen asian puuttumiseen, johon sana liitetään, on kulttuuri. Neil Hardwick ottaa eräässä pakinassaan esimerkiksi liikennekulttuurin ja alkoholikulttuurin: molemmista puhuttaessa yleensä valitellaan, ettei niitä Suomessa olekaan.

Tämän saman sain itse kokea vuosia sitten, kun kirjoitin Alkoholipolitiikkaan artikkelin lähiöravintolan tikkerhosta. Tein suuren virheen puhuessani mainitussa kirjoituksessa ”tikkakulttuurista”. Totta kai mm. Iltasanomien kolumnisti ärtyi siitä: miehet juovat kaljaa ja heittävät tikkaa kapakassa, ja tätä sitten nimitetään kulttuuriksi!

Tämä ärtymys, joka näkyy myös Hyttisen ja Hemánuksen kommenteista, johtuu osaltaan siitä, että kulttuurin käsitteellä on Suomessa perinteisesti käytetty termin hierarkkisessa merkityksessä: Suomessa kulttuurin käsitteellä viitataan pääasiassa kansakuntamme parhaisiin ja arvokkaimpiin hengentuotteisiin. Kun itse tarkoitan kulttuurilla yhteisön tapaa hahmottaa maailmaa sekä niitä merkitysrakenteita, jotka jäsentävät ihmisten elämäntapaa, sekaannus on valmis.

Ärtymykseen on kuitenkin myös toinen syy. Moraalisesti ongelmallista käyttäytymistä — kuten runsasta juomista — ei ole lupa tehdä ymmärrettäväksi ilman, etteikö

siihen puututtaisi. Juuri näin kävi sekä Lähiöravintolatutkimuksessa että edellä käsitellyssä tapauksessa, jossa etsin holtittoman juomisen sisäistä logiikkaa. Sellainen ei ole medikalistisen ajattelun mukaista, sillä siinä ongelma-käyttäytymiseltä riistetään kaikki mieli ja merkitys.

Edustamani kulttuurintutkimuksen näkökulma on tässä suhteessa erilainen. Ongelmakäyttäytymistä tarkastellaan kulttuurin puitteissa normaalina pidetyn käyttäytymisen jatkeena, jonain joka on ymmärrettävissä suhteuttamalla se normaaliin.

Tämä edellyttää luonnollisesti ”normaalin” tarkastelemista vieraana, sitä että otetaan kriittistä etäisyyttä arkielämän käytäntöjen ja arkijärjen itsestänselvyyksistä. Tässä mielessä voitaisiin puhua kulttuurisesta alitajunnasta, ja juuri tässä merkityksessä puhuin rankkaan, suomalaiskansalliseen juomiseen sisältyvästä vapauden logiikasta. Omaa juomista kontrolloidaan välillisesti siten, että se päättyy aina ulkoiseen esteeseen: valomerkkiin tai juoman loppumiseen.

Kritiikki ja arvostelu

Arkielämän itsestänselvyyksien kyseenalaistaminen, niihin sisältyvien esiolettamusten erittely ei suoraan johda käytännöllisiin neuvoihin siitä, miten tulisi elää. Se ei ole mahdollista eikä edes kulttuurintutkimuksen tarkoitus. Kulttuurintutkimus on kyllä kriittistä, kuten jo edellä sanoin. Se pakottaa reflektoimaan ja punnitsemaan oman toiminnan taustalla vaikuttavia kulttuurisia rakenteita. Useinkaan pelkkä tietoisuus niistä ei edes riitä siihen, että voisi vain yksinkertaisesti päättää alkaa käyttäytyä toisin. Lisäksi on huomattava, että ”tieteellistä”, oikeaa tapaa elää ja suhtautua elämään ei ole. Siksikään tutkimus ei voi antaa ohjeita; jos tutkija niitä jakelee, hän puhuu yksityishenkilönä.

Kulttuurintutkimus on kriittistä, mutta kritiikki ei ole yhtä kuin arvostelu, aivan samalla tavalla kuin ymmärtäminen on eri asia kuin hyväksyminen.

Pertti Alasuutari

Aviovuode lastulevyä

Hannu Niklander

Aamu purskahtaa peiponlauluna,
tuomien kinokset häikäisevät
vihreyden saartamina.

Tuuhettuvan pajuharson lomasta
pyrähtelevät perunanistutuksen äänet.
Saran päästä näkyy tielle,
tiellä mies,

ja perkelettäkös siinä tuijotatte
kuokkikaa vaan kun kerran peltoa on!
Sänkiposkinen potkii kiviä,
ärähtää niille joihin ei osu,
tallustelee krapularyypyn hakuun.

Ei tarpeeksi sankari
innoittaakseen ihaillemaan.

Ei riittävän avuton
hellyttääkseen hoivaillemaan.

Sängyt menettävät salaperäisyytensä,
joiain Areja ja Sareja niissä vielä siitetään,
Markeja ja Markoja,
mutta sairaalassa synnytetään,
siellä missä kuollaankin.

Ei ole enää asunnoissa tautivuoteita
vaarin köhiä,

eikä niitä joista sanotaan:
tuossa se mummu kuoli.

On vain aviovuode lastulevyä
eikä sitäkään häväistä

kun on motellit ja kurssikeskukset,
niissä valmiiksi sijatut sängyt
seinustalla tai vierekkäin.

Vihkisormus heijasteli kesäyön auringon,
enojen valkoiset paidat ja Elysée-lasit
jotka helisivät kuohuvaa naurua.

Naarmuinen sormus nyrkin keulassa
puskutraktorin aurana kivikossa
pirstoo vaimon hampaita
raivaa erolle tietä.

Poistun elämästäsi
ylivoiman edessä.
Lähden kuin saksalaiset Lapista:
Ei jää sinulle
ehjää tunnetta pystyyn.